

Hüquqi mövqe ilə bağlı məhkəmə qərarlarının presedent gücü və müraciətlərə təkrar baxılmasının dinamikası: praktik və nəzəri baxış

İnzibati icraat hüquq subyektləri ilə dövlət arasında yaranan mürəkkəb münasibətlərin obrazlı desək, “ilk instansiyası”dır. Burada qəbul edilən hər bir inzibati akt sonradan məhkəmə mübahisəsinin obyektinə çevrilə və fərdin hüquq müdafiəsinin effektivliyini müəyyən edə bilər. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası “İnzibati icraat haqqında” Qanunu, eləcə də İnzibati Prosesual Məcəllə inzibati orqanlara işin faktiki hallarını hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırmaq, maraqlı şəxslərin iştirakını təmin etmək və nəticə etibarilə əsaslandırılmış qərar qəbul etmək öhdəliyi yaradır. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 60-cı maddəsində hüquq və azadlıqların inzibati və məhkəmə təminatı nəzərdə tutulmuş, həmçinin hər kəsin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi ilə bağlı inzibati qaydada və məhkəməyə şikayət etmək hüququ olduğu təsbit edilmişdir.

“İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 20.1-ci maddəsinə görə hər bir şəxsin onun hüquq və qanuni maraqlarına bilavasitə aid olan məsələlərlə bağlı inzibati orqana müraciət etmək, vəsatət vermək və ya inzibati orqandan məlumat əldə etmək hüququ vardır. Qanunda başqa qayda nəzərdə tutulmamışdırsa, inzibati orqan onun səlahiyyətlərinə aid olan məsələlər üzrə müraciətlərə baxmağa, həmin müraciətlər üzrə müvafiq qərar qəbul etməyə və ya məlumat verməyə borcludur.

Sözügedən qanunun 24-cü maddəsində isə deyilir ki, “İnzibati orqan inzibati icraat zamanı işin düzgün həlli üçün əhəmiyyət kəsb edən bütün faktiki halları hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırmağa borcludur” (*birinci hissə*). “İnzibati orqan maraqlı şəxslərin xeyrinə olan halların araşdırılmasından və nəzərə alınmasından imtina edə bilməz” (*ikinci hissə*). “İnzibati icraat zamanı işin bütün hallarının araşdırılması inzibati orqanın xidməti vəzifəsindən irəli gəlir. Araşdırmanın üsulu və həcmi inzibati orqan tərəfindən müəyyən edilir. İnzibati orqan maraqlı şəxslərin izahatları ilə və təqdim etdiyi sübutlarla bağlı deyildir” (*üçüncü hissə*). “Təqdim olunmuş sübutlar yetərli olmadıqda, inzibati orqan öz təşəbbüsü ilə əlavə sübutlar toplamağa borcludur” (*dördüncü hissə*). “İnzibati orqan inzibati icraatda iştirak edən şəxslər tərəfindən təqdim olunmuş və baxılması onun səlahiyyət dairəsinə aid olan ərizə, şikayət və ya vəsatətləri işə aid olmaması və ya əsassız olması səbəbindən qəbul etməkdən imtina edə bilməz” (*beşinci hissə*).

Qeyd edək ki, analoji müddəalar bir sıra ölkələrin qanunvericiliyində də mövcuddur. Məsələn, **Almaniyada** “Bundes-verwaltungs-verfahrensgesetz”in 24-cü paragrafında “Araşdırma prinsipi” inzibati orqanı işi “ex-officio” araşdırmağa və faktların toplanmasını yalnız tərəflərin təqdim etdikləri sübutlarla məhdudlaşdırmamağa məcbur edir.

Ümumilikdə götürdükdə, inzibati orqanlar qanunun tələblərinə riayət etməyə borcludurlar və yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada şəxsin hüquq və azadlıqlarına müdaxilə edə bilirlər.

Sadalanan bu tələblər eyni zamanda hüquqi dövlətdə qanunun aliliyi və qanunçuluq prinsiplərindən irəli gəlir. Qanunvericinin bu yanaşmasının məqsədi inzibati orqan tərəfindən qanunun tələblərinə cavab verən inzibati icraat üzrə yalnız hərtərəfli və obyektiv, düzgün qərar qəbul etməyə imkan verən həcmdə araşdırma aparıldıqdan sonra, onun tərəfindən əsaslandırılmış qərarın qəbul edilməsinin təmin olunmasıdır.

Həmçinin, xüsusilə də mübahisə yarandığı təqdirdə, məhkəmə tərəfindən həmin qərarın qanuna uyğunluğunun inzibati icraat materialları əsasında səmərəli şəkildə yoxlanılmasını təmin etməkdən ibarətdir.

Başqa sözlə, inzibati icraat və proses hüququnun konsepsiyasına görə, inzibati məhkəmə inzibati orqanın əvəzinə icraat aparmaq və ya natamam aparılmış inzibati icraatı tamamlamaq öhdəliyi daşımır, məhkəmə ona təqdim olunmuş icraat materialları (inzibati icraat materialları və ya işi) əsasında inzibati orqanın qəbul etdiyi qərarın qanuna uyğunluğunu məhkəmə nəzarəti qaydasında yoxlayır.

Təəssüf ki, məhkəmələrdə bir çox inzibati işlər öyrənilərkən qarşılaşdığımız problemlər əsasən inzibati orqan tərəfindən inzibati icraatın ümumiyyətlə, keçirilməməsi və ya inzibati icraat haqqında qanunvericiliyin tələblərinə tam riayət edilmədən həyata keçirilməsi, maraqlı şəxs inzibati icraata cəlb edilməməsi, onun dinlənilmə hüququnun təmin edilməməsi, inzibati icraat zamanı işin düzgün həlli üçün əhəmiyyət kəsb edən bütün faktiki halların araşdırılmaması, işin düzgün həlli üçün zəruri sübutların əldə edilməməsi, zəruri araşdırma aparılmadan formal əsaslarla imtinanın verilməsi və ya qərarın qəbul edilməməsi ilə bağlıdır.

Inzibati orqanlar tərəfindən inzibati icraata bu cür qüsurlu və laqeyd yanaşma isə məhkəmələrdə işlərin sayının və həcmnin süni şəkildə artması ilə nəticələnir. Bir çox inzibati mübahisələrə məhkəmələrdə baxılarkən inzibati orqanın görməli olduğu işlər onların əvəzinə məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilməli olur. Hətta iş o yerə çatıb ki, aidiyyəti məhkəmələrdə bu qəbildən olan işlərə baxılarkən tərəflər də bunu məhkəmənin vəzifəsi kimi qəbul edirlər. Halbuki, inzibati orqan ona edilən müraciət üzrə inzibati icraat başlayaraq müraciətin əsaslı olub-olmadığına dair sübutları özü toplamalıdır.

Inzibati orqanlar qanunvericiliyin tələblərinə əməl etmədən, işin düzgün həlli üçün əhəmiyyət kəsb edən bütün faktiki halları araşdırmadan, sübutları əldə etmədən, formal əsaslarla nəticəyə gələrsə və ya inzibati icraat həyata keçirməzsə, inzibati məhkəmələrdə işə baxılarkən əgər iddiaçının tələbi əsasında müəyyən konkret qərarın qəbul edilməsi mümkün olmadıqda, məhkəmə inzibati orqanın üzərinə, məhkəmənin hüquqi mövqeyi nəzərə alınmaqla müraciətin yenidən baxılması barədə öhdəlik qoya bilər.

Məcəburetmə haqqında iddia növləri üzrə işlərə baxılarkən qeyd edilən məsələlərin tənzimlənməsi qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 73.1-ci maddəsinə əsasən inzibati aktın qəbulundan imtina olunmasının və ya cavabdehin hərəkətsizliyi nəticəsində inzibati aktın qəbul edilməməsinin qanuna zidd olduğu hallarda və iddiaçının hüquqlarının

pozulmasına səbəb olan hallarda, məhkəmə inzibati orqanın üzərinə inzibati aktın qəbul edilməsi barədə öhdəlik qoyur.

Həmçinin həmin Məcəllənin 73.2-ci maddəsinə əsasən iddiaçının tələbi əsasında müəyyən konkret qərarın qəbul edilməsi mümkün olmadıqda, məhkəmə inzibati orqanın üzərinə, məhkəmənin hüquqi mövqeyini nəzərə almaqla, iddiaçının xeyrinə müvafiq inzibati aktın qəbul edilməsi barədə öhdəlik qoyur.

Təcrübədə isə bir çox hallarda inzibati orqanlar qanunla onların səlahiyyətinə aid edilmiş işlər üzrə inzibati icraatı həyata keçirməyərək, işin faktiki hallarının müəyyən olunması üçün zəruri sübutları müstəqil şəkildə toplamalı olduqları halda, bunları etmir. Bu isə nəticədə düzgün olmayan qərarların qəbul edilməsi kimi xoşagəlməz halları meydana çıxarır.

Bu halda işlərə məhkəmələrdə baxılarkən məhkəmə tərəfindən müvafiq sorğular verilərək yeni sübutların toplanılması zərurəti yaranır.

Daha sonra qanunvericiliyə əsasən inzibati orqan sübutları əldə etməyə, onları qiymətləndirməyə, qəbul edəcəyi inzibati aktda əsaslandırmaq istədiyi bütün faktlar, dəlillər və ya sübutlar barədə, habelə inzibati aktın qəbulu üçün təklif etdiyi hüquqi əsas barədə maraqlı şəxslərə izahat və ya şərh verməyə borcludur.

İnzibati orqan inzibati icraat barədə maraqlı şəxsə və ya onun nümayəndəsinə məlumat verməli və işdə onun iştirakını təmin etməlidir.

Bir çox hallarda inzibati icraat barədə maraqlı şəxsə məlumat verilmədiyindən və onun iştirakı təmin edilmədiyindən işin faktiki hallarının düzgün müəyyən olunmaması və zəruri sübutların toplanılmaması səbəbindən inzibati mübahisə inzibati orqanın formal əsaslarla qərar qəbul etməsi ilə nəticələnir.

Lakin qeyd etməliyik ki, sözügedən məsələlər üzrə müəyyən məhkəmə təcrübəsi formalaşdırılmışdır. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin İnzibati Kollegiyasının formalaşmış təcrübəsinə nəzər salsaq, görürük ki, kollegiya belə işlərə baxarkən bir sıra hallarda iş üzrə yeni qərarlar qəbul edərək inzibati orqanların üzərinə məhkəmənin hüquqi mövqeyi nəzərə alınmaqla, müraciətin yenidən baxılması və müvafiq qərarın qəbul edilməsi öhdəliyini qoymuşdur. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin İnzibati Kollegiyasının 26 noyabr 2024-cü il tarixli, 2-1(102)-2581/2024 nömrəli qərarında qeyd edilmişdir ki, iddiaçı fiziki şəxs cavabdeh Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinə qarşı iddia ərizəsi ilə inzibati məhkəməyə müraciət edərək ünvanlı dövlət sosial yardımın təyin edilməsi öhdəliyinin cavabdehin üzərinə qoyulması barədə qərar çıxarılmasını xahiş etmişdir. Belə ki, cavabdeh iddiaçının "ərizə-bəyannamə"də göstərdiyi ünvanda yaşamadığını qeyd edərək ünvanlı dövlət sosial yardımın təyin olunmasından imtina etmişdir.

Birinci instansiya məhkəməsinin müvafiq qərarı ilə iddia təmin edilmiş, iddiaçıya ünvanlı sosial yardımın təyin edilməsi öhdəliyi cavabdehin üzərinə qoyulmuşdur.

Birinci instansiya məhkəməsi gəlidiyi nəticəni onunla əsaslandırmışdır ki, sosial yardımın təyin olunmasından imtina mənzilin müayinəsi aparılmadan verilmişdir.

Apellyasiya Məhkəməsinin İnzibati kollegiyasının müvafiq qərarı ilə cavabdehin apellyasiya şikayəti təmin edilməmiş, birinci instansiya məhkəməsinin qərarı dəyişdirilmədən saxlanılmışdır.

Kassasiya şikayəti üzrə Ali Məhkəmənin İnzibati Kollegiyasında işə baxan məhkəmə tərkibi qeyd etmişdir ki, iddiaçının iddia olunan ünvanda yaşaması faktı və həmin ünvan üzrə yaşayış sahəsinin maddi-məişət şəraiti inzibati icraat çərçivəsində cavabdeh tərəfindən obyektiv araşdırma prinsipinin tələbinə uyğun olaraq araşdırılmamış və həmin hallara yoxlamanın obyektiv nəticələri nəzərə alınmadan qiymət verilmişdir.

Məhkəmə kollegiyasının qənaətinə görə, bu qərarın əsaslandırma hissəsində qeyd edilən hüquqi mövqe baxımından, cavabdeh tərəfindən iddiaçının ünvanlı dövlət sosial yardımının təyin edilməsi barədə müraciətinə baxılması zamanı inzibati icraatla bağlı istinad olunan normaların tələblərinə riayət edilməmişdir. Odur ki, həmin məsələyə inzibati icraat qanunvericiliyinin müvafiq müddəalarına riayət edilməklə yenidən baxılmasının, obyektiv qanunauyğun qərarın qəbulu üçün tələb olunan qaydada və həcmdə araşdırmanın aparılmasının zəruri olduğunu, eləcə də həll edilməli olan məsələyə dair araşdırmanın həcmi nəzərə alaraq, məhkəmə kollegiyası hesab etmişdir ki, iddiaçının ünvanlı dövlət sosial yardımının təyin edilməsi barədə müraciətinə yenidən baxılması və müvafiq qərarın qəbul edilməsi öhdəliyi cavabdehin üzərinə qoyulmalıdır.

Məhkəmələrdə inzibati mübahisələrə baxılarkən cavabdeh inzibati orqanların iddiaçıların müraciətlərinə yenidən baxılması ilə bağlı mövqeyi Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin İnzibati Kollegiyasının digər qərarlarında da öz əksini tapmışdır.

Bununla yanaşı, bir sıra hallarda məhkəmənin, bir qayda olaraq, iddiaçının tələbinə uyğun qərar qəbul edə bilməsi üç halda qanunvericiliklə məhdudlaşdırılır:

1. inzibati orqan tərəfindən diskresion səlahiyyət əsasında qərar qəbul edildikdə;
2. inzibati aktın qəbulu zamanı inzibati orqanın istinad etdiyi maddi hüquq normasının tətbiqi şərtləri həmin orqanın özünün qiymətləndirməsinə əsasən müəyyən olunduqda və ya hər hansı hüquq normasının tətbiqi ilə bağlı inzibati orqana qiymətləndirmə azadlığı verildikdə;
3. inzibati aktın qəbul edilməsi üçün araşdırmanın davam etdirilməsi zəruri olduqda və məhkəmə tərəfindən müstəqil şəkildə, məhkəmə baxışı çərçivəsində belə araşdırmanın həyata keçirilməsi mümkün olmadıqda.

Bu İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 73.3-cü maddəsi ilə tənzimlənir.

Qanunvericiliyin qeyd edilən halları ilə rastlaşdığı hallarda da məhkəmələr iddiaçının tələbi əsasında müəyyən konkret qərarın qəbul edilməsi mümkün olmadığından inzibati orqanın üzərinə, məhkəmənin hüquqi mövqeyini nəzərə almaqla, iddiaçının xeyrinə müvafiq inzibati aktın qəbul edilməsi barədə öhdəlik qoymalıdırlar.

Göründüyü kimi, qanunvericilik iddiaçının tələbi əsasında müəyyən konkret qərarın qəbul edilməsi mümkün olmadıqda, məhkəmənin hüquqi mövqeyi nəzərə alınmaqla, müraciətin yenidən baxılması öhdəliyinin inzibati orqanın üzərinə qoyulması imkanını yaratmışdır.

Məhkəmələr iddiaçının tələbi əsasında müəyyən konkret qərarın qəbul edilməsi mümkün olmadıqda qanunvericiliyin bu tələbini tətbiq edə bilər.

Qeyd olunanlardan əlavə diqqətə çatdırılmalıdır ki, məcburetmə haqqında iddia vasitəsi ilə iddiaçı onun arzuladığı inzibati aktı qəbul etmək vəzifəsini cavabdehin üzərinə qoymağı məhkəmədən tələb edə bilər (İPM 33.1).

Bu həm iddiaçının arzuladığı inzibati aktın qəbulundan cavabdeh tərəfindən imtina edildiyi hallara, həm də cavabdehin hərəkətsizliyi səbəbindən (hərəkətsizliyə qarşı iddia) inzibati aktın qəbul edilmədiyi hallara şamil olunur (İPM 33.2).

İnzibati akt inzibati orqanın hərəkətsizliyi səbəbindən qəbul edilməmişdirsə, məhkəmə ona inzibati aktın qəbul olunması üçün müəyyən müddət təyin edir. İnzibati orqan isə inzibati aktın qəbul edilməsi barədə məhkəməyə məlumat verməlidir (İPM 33.3).

Məhkəmə tərəfindən təyin edilmiş müddət bitənədək inzibati orqan tərəfindən inzibati akt qəbul edilmədikdə, məhkəmə həmin müddətin bitdiyi vaxtdan 3 ay ərzində iş üzrə qərar qəbul edir və məhkəmənin həmin qərarı inzibati aktı əvəz edir (İPM 33.4).

Həmçinin (bu Məcəllənin 73.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda) məhkəmə öz qərarında inzibati orqana inzibati aktla bağlı müvafiq göstərişlər verməyə haqlıdır.

Hesab edirik ki, bu institutun tətbiqi də inzibati orqanlara vəzifələrini tam və obyektiv icra etməyə, səmərəli məhkəmə aktlarının qəbul edilməsinə səbəb olacaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsi. Bakı, Hüquq Yayın Evi, 2023.
2. "İnzibati icraat haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu.
3. **S.Kərimov, G.Vəliyeva.** "İnzibati icraat haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun Komentariyası, "Hüquq ədəbiyyatı nəşriyyatı", Bakı, 2006
4. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsinin Kommentariyası. Bakı, 2009
5. Bundesrepublik Deutschland, Gesetz über das Verfahren der Verwaltungsbehörden (Verwaltungsverfahrensgesetz – VwVfG), BGBl I 1976, 1253, zuletzt geändert durch Art 2 Gesetz v 20 Nov 2023, BGBl I 2023 Nr 328 <https://www.gesetze-im-internet.de/vwvfg/> abgerufen 3 Juli 2025.